कविकुलगुरु-कालिदास-संस्कृत-विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

प्रा॰ ल॰
शिवा॰ नम ४

श्रीगणेशायनमः ४ हेरम्बमातुर्वाग्देव्याः फणीन्द्रस्याप्यहर्निशम् तथा गुरोः पदाब्जानि प्रणिपत्य पुनः पुनः ४ विचार्यतेऽर्थवत्सूत्रे कैश्चिद्विद्वत्कुतूहलम् अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् अभिधेयवचनोऽत्रार्थशब्देनाभिधीयते इति कैयटः ४ अभिधेयसामान्यवचन एवेति तदर्थः ४ धातुप्रत्ययसमर्थ्यतादभिधेयविशेषवचनस्याग्रहणमिति स्फोरयितुं सामान्येनोक्तम् प्रयोजनवदभिधेयानभिधेयवचनग्रहणे कुर्वीमः आदीनामप्यतिप्रसंगः ४ न चेष्टापत्तिः ४ साधुत्वेन प्रयोगार्हत्वप्रसंगात् व्याकरणनिष्पन्नत्वस्यैव तत्त्वात् प्रमात्मकशाब्दबोधजनकत्वस्य स्थापितत्वात् न कडन्यजनकतावच्छेदकरूपवत्त्वमेव तत्त्वं तच्च नास्तीति वाच्यम् व्याकरणनिष्पन्नत्वस्यैव तत्त्वे तेषां गमकत्वात् एवं तर्हि अवच्छेदकबोधनार्थं कारेणोपादानम् इत्यर्थवदिति विशिष्टसंज्ञि व्यपदेशार्थं तेन फलं दशदाडिमानि षडपूपा इत्यादेरनर्थकपदघटितवर्णसमुदायस्य तद्घटितपदघटितवर्णसमुदायस्यैव संज्ञातिप्रसंगभङ्ग इति भाष्यकारवचनात् ४ समासोभयप्तनियमेनोभयवाक्यवारणादित्यन्ये कश्चिद्दोष इति तु कश्चित् ननु संख्याकर्माद्यर्थसुपां विधानादर्थवत्त्वं तेभ्य एव स्यादुत्पत्तिर्भविष्यतीत्यनर्थकानां प्रातिपदिकत्वेऽपि न कश्चिद्दोषः इत्यर्थवद्ग्रहणं [illegible]र्थकं एवेति चेन्नैवम् अविशेषेण स्याद्युत्पत्तौ तत्तदर्थानां तत्तत्स्याद्यन्तरसंबन्धावच्छेदकं तत्तत्प्रत्ययानां तत्तदर्था[illegible]न्तरसंबन्धकत्वस्य च नियमाभ्युपगमात् तत्रार्थवद्ग्रहणाघटित

Accession No:- ~~11082~~ M1205
Title:- गोडबोलोपाख्य प्रातिपदिकसंज्ञावि
पत्रे :- 14

Checked 2012

①

ष्ठितानां चैवार्थवत् न केवला ४ प्रसज्जिस्तत्ष्ठित स्तष्ठितावेति हि तत्र भाष्यं तस्य वस्तुष्ठितानामर्थवत्वाव्यभिचार इत्युक्तत्वात्सार्थवत्त्वस्या व्यावर्त्तकत्वमपि स्वरितत्वप्रतिज्ञासामर्थ्याद्विशिष्टार्थवत्वुपसंहार इत्याशयः एतेनोक्त एवार्थमेवेति स्पष्टिङन्तोमीति इत्यत्र भाष्ये ध्वनितमित्यपास्तम् स्वरितत्वप्रतिज्ञायां त्वर्थवदिति वर्त्तत इति भाष्यमेवमानम् यत्तु न वस्तुत्रैव चरितार्थता धातुप्रत्यय पर्युदासेन वत्त्वः आभादित्युक्तम् तच्चिन्त्यम् (उक्तभाष्यविरोधादिति ध्येयम् धातुपर्युदासो हन्नित्यादेन लोपवारणार्थः ४ यथोद्देशपक्षेतीविहितेस्तिबादिभिर्वा धात्नसत्यपि प्रातिपदिकत्वे सुबाद्युत्पत्तिर्नेवान लोप इत्य धातुपर्युदासस्याप्रयोजकत्वेपि कार्येकारूपन्तेविधेयविहितानां लोपेन लोपविधेर्बाधितापन्नप्रातिपदिकत्वेनन लोपो दुर्वार इति तद्वारणाय धातुपर्युदासस्यावश्यकत्व नवप्रत्यय लक्षणेन प्रत्ययान्तनिषेधेनैव निर्वाहे मास्तु धातुपर्युदास इति वाच्यम् नहिङसङ्धोरिति ज्ञापकान्नलोपेविधीयमाने प्रत्ययलक्षणेनाप्रत्यय इति निषेधाभावात् यत्तु प्रत्ययलक्षणेन प्रत्ययान्तपर्युदास इत्युक्तम् तच्चिन्त्यम् तस्यन्द्रप्रत्ययान्ताभिन्नकार्यत्वेन प्रत्ययलक्षणाभावात् अतएव सूत्रभाष्ये॥ जातस्यप्रत्ययलक्षणेन प्रत्ययान्तेतिप्रतिषेधः ४ प्राप्नोतीत्युक्त्वा न वादिद्वयग्रहणं व्यर्थं वाक्यान्यथवा पुनरस्तु पर्युदासोपि प्रत्ययलक्षणेनोक्तदूषणतादवस्थ्यादेवेति ग्रन्थः॥ संगत एवस्यात् इह धातुरिति शंकाममवतु तस्मान्न भवति अहन्वन्नामिति भावार्थ प्रकटितवं स्पष्टयति न धातौ ४ न धातोः ४ प्राति

२

श्रीराम॰
टीका॰ नम४

समुदायघटकस्त्वेकाजर्छिवनसमुपोन्तरविभक्त्यैवतत्वमेवैकत्वबोधनसंभवान्नप्रत्येकंविभक्तिरिति वर्णानामर्थवत्तानिरूपणप्रस्तावे संख्यान
पेक्षार्थ्यात्सुबभावोवर्णादितिवार्त्तिकव्याख्यावसरे स्ययवरस्तत्रस्यभाष्यकैयटपाठेस्फुटतरंद्रष्टव्यम् ननुतदर्थकानांप्रातिपदिकत्वेकान्दीनि
रितिचेन्न नवनमित्यादौजश्त्वादिप्रसंगमित्यवेहि समुदायस्यपृथक्प्रातिपदिकत्वाद्धिभक्तेः श्रवणंनस्यादितितुविशेषः ननुधातुप्रत्ययपर्यु
दासादर्थवत्ताभावेऽर्थवद्ग्रहणमनर्थकम् नचप्रसज्यप्रतिषेधः वाक्यभेदासमर्थसमासदोषप्रसंगात्सादृश्यंत्वर्थवत्वेनेतिचेन्मैवम् योगः
पर्युदासाश्रयणात्वेनरूपेणसादृश्यमित्यप्रतिपत्तिप्रसंगात् अप्रसत्ववचनस्यापिसादृश्यप्रयोजकधर्मत्वान्तर्भावेणगौणेहितुगादीनामेवसंज्ञा
प्रसंगात् नचतेनाकारकान्वयितावच्छेदकरूपवत्त्वरूपासत्ववत्त्वोधकत्वान्नतद्धर्मेणसादृश्यमितिवाच्यम् लिङ्संख्यानन्वयित्वरूपस्यैत
स्याभर्तृहर्यादिसिद्धान्तव्यवस्थापकत्वे ४ सिद्धान्तितत्वात्तत्रचसत्वात्तत्रसत्वात् अर्थवत्वेनैवसादृश्यमितिवस्तौतुधातुप्रत्ययपर्युदा
साश्रयणादर्थवतएवसंज्ञाभविष्यतिनार्थोर्थवद्ग्रहणेनेत्याशंक्यापादत्वर्थवदितिग्रंथावतरणंकैयटोक्तम् [illegible] एतेनाजिवसुन्नस्या
पानित्यत्वज्ञापकमर्थवद्ग्रहणमित्यर्थयोः [illegible] श्वेत्यादौविभक्तिकारके [illegible] ग्रहणेऽपिरेवप्रत्यायमानसंभवइतिपरास्तम् यदपिपर्युदासेना
र्थवत्वेयद्यपितथापितेनतथाप्तुत्तरार्थतादि सुतम् तदप्ये [illegible] नैप्रयुक्तं पर्युदासार्थवत्वेन च वैऽर्थवद्ग्रहणस्यसार्थक्यापत्तेः नचयत्ना
दितीतिसूत्रेणतदन्त [illegible] विधिज्ञापकतानस्यात् तदन्तविध्यभावस्तुसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेतदन्तविधिर्नास्तीतिवचनादितिवाच्यम् तस्य
सार्थकेपितदंशेस्वीलप्रतिज्ञासामर्थ्यात्तदन्तविधिलाभसंभवात् नचसुप्तिङन्तसूत्रस्यभाष्यविरोधः ४ अर्थवदितिवर्त्तते हल

③

श्रीरामः
श्रीशा॰नमः॥

पदिकसंज्ञाभवतीतिप्रत्ययस्सुपो धातुश्चप्रातिपदिकंमाभूदिति धातुग्रहणंकरोति नैतदस्तिज्ञापकंप्रतिषिद्धार्थमेतत्स्यादिति भाष्यरीत्याधातुपर्युदासस्सवर्णऽनं
इतिप्रत्ययान्तपर्युदासस्सवर्णऽनपरहत्वाच्छुतान्तस्यैवेतिनियमाभाविष्यतीत्यादिभाष्यानुवादेनस्फुटीकरिष्यामः॥ अत्रभाष्येप्रतिषिद्धार्थमेतत्स्यादिति
स्याद्दाहरणंश्रमेनाशयतइति अत्राप्रत्ययइतिप्रातिपदिकसंज्ञायामनिषिद्धत्वात्तदन्तवर्तिसुपलोपार्थं धातुग्रहणस्यावश्यकत्वेनैवेतिभावः॥ यद्यपि
शाक्यमवक्तुमितित्रयधातुकृणकाशाववर्जेनेनैव धातुपर्युदासस्सवर्णऽनपरमितिप्रतीयते तथापि प्रत्ययान्तस्यप्रातिपदिकत्वेनकिंचिदनिष्टंन
षकारेऽउहत्वादौह्रस्वोनपुंसकइतिह्रस्वप्रसंगः॥ नपुंसकत्वानित्वस्यप्रातिपदिकधर्मत्वेननपुंसकेवर्तमानस्येत्यर्थेनरवसिद्धेः॥ प्रातिपदि
कग्रहणस्यसत्वेप्रधानप्रातिपदिकग्रहणार्थत्वज्ञापकत्वात् नचसुबुत्पत्तिः॥ संख्याकर्मादेरभावात् नापिकृञादिवत्प्रातिपदिकसामर्थ्याद
त्सर्गिकैकवचनापत्तिः सुप्तिङन्तसत्त्वस्यातिङ्ग्रहणेनतदनुत्पत्तिबोधनात् नचसुपोधातुत्वात्लुगापत्तिः॥ धातुसाहचर्येणविभक्तीनां
समभिव्याहृतस्यैवतेनलुग्विधानात् एवंचसर्वस्मिन्नित्यादौतद्वारणसामर्थ्याल्लोपएवस्येनायतइत्यादेः॥ प्रातिपदिकत्वेनैवलुक्
सुब्लुकिसिद्धे सुपोधात्वितिसूत्रेक्रियमाणं धातुग्रहणंज्ञापयति नधातोः॥ प्रातिपदिकत्वंभवतीति धातुपर्युदासोमास्त्विति नच प
प्यन्तग्रर्थग्रंथविरोधो धात्वास्थिरमेतत् यत्तूक्तरीत्याप्रत्ययान्तपर्युदासेनकार्यमितिसूत्रशेषभाष्येध्वनितमिति उक्तम् तच्चिन्त्यम्

④

प्रत्ययपर्युदासप्रसज्यप्रतिषेधयोरुभयोरपि पूर्वान्तवत्वेन प्रातिपदिकत्वेन ह्रस्वत्वप्रसक्तेः विभक्त्येकादेशस्य पूर्वांतवत्वाभावे ह्रस्वसत्वगत
प्रातिपदिकग्रहणास्य ज्ञापकत्वेनोदाहरणात् अन्यथा ज्ञापकत्वपर्वभाष्यग्रंथस्यासंगतत्वापत्ते। पूर्वदूषणतात्पर्य्यकत्वेऽयं ग्रंथस्तु प्रामा
दिकमेवेत्यनुपदं वक्ष्यते इति सहृदयैर्विवेचनीयम् अप्रत्यय इति किम् काण्डे कुड्ये अप्रत्यय इति शक्यमवक्तुं कस्मान्न भवति काण्डे कुड्ये इ
ति कृत्तद्धितग्रहणं नियमार्थं भविष्यति कृत्तद्धितान्तस्यैव प्रत्ययान्तस्य प्रातिपदिकसंज्ञा भवति नान्यस्येति भाष्ये इदं प्रत्ययान्तपर्युदा
सखण्डनपरं तथाहि अप्रत्यय इत्यत्र प्रत्ययमपदं प्रत्ययान्तपरं पर्युदासपक्षे संज्ञाविधौ तदन्तविध्यभावेऽपि विभक्तीग्रहणेनैकार्थबो
धकत्वरूपार्थवत्वग्रहणात् प्रत्ययपर्युदासवैयर्थ्यापत्तात्पर्यानुपपत्तेः प्रत्ययान्ते ऽन्वर्थासत्वात् सर्वप्रत्ययान्तपर्युदासो न कार्यः।
प्रत्ययान्तस्यैव कृत्तद्धितान्तस्यैवेति नियमाश्रयणात् कृत्तद्धितग्रहणनियामकत्वकथनेन धातुपर्युदासखण्डनमप्यभिप्रेतं तदुक्तिश्च
वार्तौ। प्रातिपदिकत्वेन कापि न्याति यथोद्देशे इहन्नित्यादौ धातौ। प्रातिपदिकत्वेन सुबापादनं दूषणं येन नाज्ञाप्तिन्यायेन तिवादीना
मवाचकत्वात् तत्रोपाव्यवहितोत्तरत्वेऽपि न तत्प्राप्तिः। अपवादविषयपरिहारेणोत्सर्गस्य प्रवृत्तेः। परिहृत्यापवादविषयमुत्सर्गो
ऽभिनिविशते इति स्मरणात् न च यत्रापवादप्रवृत्तिस्तत्रैवोत्सर्गो न तु नापवादश्रुतिः। देवदत्तहंतहतन्यायेन सुपोऽन्मज्जेनात् न च

श्रीराम
रीवा-नमः

तोसीत्यादिनिर्देशैस्तन्न्यायस्यानित्यत्वं हंतेस्त्वद्नेतत्र्छत्तारि हंतेपिनोभ्युज्जानार्श्वरत्तस्य हतत्वात् नपेसुतरां हन्तुमुधनस्य हननेनतज्जीवनं भवत्येवेति
न्यायशरीरम् तथैवत्याकोश्चापि हंतुः पूर्वसवर्णस्य हननेनाघमसजातीयप्रसंगमात्रं नतु हननस्यानीमतन्त्यप्रवृत्तिनिरिति नतत्रैवतन्न्यायविषय इति
तेनास्यानित्यत्वबोधनमित्यपि भानात् अन्यथा जस्त्वशास्त्रप्रवृत्त्युत्तरकालेवर्तशास्त्रस्य चारितार्थ्यान्नापवादकत्वं स्यात् तत्रहिजस्त्व
शास्त्रप्रवृत्तिकाले [illegible] नियतप्रवृत्तिकत्वेननतप्राप्तिविषये चारितार्थ्याभावमात्रेण येननाप्राप्तिन्यायेन तदपवादकत्वमन्यथाब्राह्मणत्वा
वच्छेदेन विहितदधिदानस्य कौण्डिन्यो देयः पक्रतत्र [illegible] नवाधोन स्यात् तद्दानात् पूर्वं नतूत्तरं वा चारितार्थ्यात् कौण्डिन्यस्य दधिदानस्य प्रा
प्तिस्तु ब्राह्मणेभ्यो दधि देयं नतु कौण्डिन्याय देयमित्यत्र नदेयमिति विशेषनिषेधस्तु मा चा ब्राह्मणेभ्य४८ दधीत्यादौ ब्राह्मणपदस्य कौण्डिन्याति
रिक्त ब्राह्मणपरत्वेननत्तद्वाक्यस्य कौण्डिन्यातिरिक्तब्राह्मणसंप्रदानकदधिदानबोधकत्वोपि इति दधिनिकारादय४ किञ्च पाद्योऽयमत्र
स्यामित्यत्र स्याद्वीतस्य प्रवोदानस्यात् तदभावपक्षेऽस्य चारितार्थ्यात् तस्मात् तमेवरमणीयमसत्य संभवेबाधनं भवतीति मिश्रोक्तं तदा
त्रत्रस्य भाष्यमप्यतएवसंगच्छते ऽत्रुविधीतिवा [illegible] पिबाद्यपाद्यस्य पदस्योपस्थिते निरवकाशतया न सुबुन्धनिरिति केचित् नैवमपि न कश्चो
चादुर्वार४ नलोपस्सूत्रे प्रातिपदिकग्रहणस्य सत्वप्रधान प्रातिपदिकार्थत्वात् एम्यानिस्यादौ तु विधानसामर्थ्यान्न नलोप इति एवं चापि
नेस्लुगद्वारस्य नियामकत्वमपि संगतम् केचित्तु सूत्रे नाधिकृतग्रहणमिति प्रतीकमुपादाय यत्राधिकृतग्रहणमत्र नियमार्थं स्रुद्धहणं प्रतिवि
हार्थाभिदधीचीदिति उत्तरत्वा चातुरिति प्रतिविषयसंग्रहत्वात् यत्तु प्रत्ययान्तपर्युदासात्तत्रापि दधीति सूत्रस्य सार्थकत्ववत् ग्रहणं सार्थकं स्यात्

दीक्षितकृतकारिकाभाष्यम् - [illegible]

श्रीएमन
अ.न.२
४

सोकृत्समरीसजर्थत्वात् आवन्तागिणिजन्तात्क्यनिष्ठन्तूपमसंगमात् सोऽपि दोषस्य दुष्परत्वात् आदेशप्रत्यययोरित्यत्रसातिग्रहणाद्दु
सिग्रहणवन्नोभयत्रसामानाधिकरण्यं वैयधिकरण्यंवातत्रप्रत्ययावयवकेनित्यात्प्रत्ययशब्दस्यसामा५नाधिकरण्येनवैयधिकरण्यम
ग्राभेदस्तिकेप्रत्ययपर्यवसाध्वननाद्य उत्तुवरनस्तु प्रत्ययांतवेतिप्रातीकमुपादाय नप्रत्ययान्तोपर्युक्तदोषोऽनर्थ४ तन्नाद्धितेतिसूत्र
सिद्धं कृगित्यादाव धातुपर्युदासवाजायस्यग्रहणस्यविधायकत्वापित्तद्धितग्रहणस्यप्रत्ययान्तस्यैवप्रातिपदिकं तर्हि तद्धितान्तस्यैवेतिनि
यमार्थतयाऽजत्तद्धितेतरप्रत्ययान्तस्यप्रातिपदिकत्वाव्यक्तिसिद्धेरितिवेत हृत्याशंकत कर्त्ताकारक इत्यादावतिसंज्ञाप्राप्तानिप्रसंग४ स्या
न स्थग्रहणस्यतद्धितनियमेनपरिगणावाधात् नवका व्यसामान्यविनाधायापरस्यापित्तद्धितनियमस्यकृद्ग्रहणेनैववाध४ तुवद४ सामा
न्यनियमस्यापिवाधापत्तेः म् एकेनोपदेशमितिवाक्यस्यानिवृत्तिप्रसंगइति दीक्षितानामाशाइत्युत्तरपौनरुक्त४ अत्रनामग्रहण
देविध्वन्यतेस्यग्रहणस्यनियामकत्वाद्यदोषोदुर्वार४ तद्धितग्रहणस्यैवनियमत्वेऽप्ययंदोष४ अस्तुव्याकरणानुसारान्तकृद्ग्रहणस्यविधे
र्थत्वंतथापिनदोष४ नाव्यसामान्यविनायांपरस्यापितद्धितनियमस्यवाधात् अत एकेनोपदेशमित्यादेनुशब्दाधिकारमाश्रित्या
पेक्षग्रहणानुवृत्तावेकार्थीभावविरहणान्नदोष४ स्याद्धिनैवमेववकोऽलुभइति ननु सात्पदाद्योरितिस्यातिग्रहणात्प्रत्ययानप्राति
पदिकमितिसिद्धेऽर्थस्तत्प्रत्ययग्रहणेसामर्थ्यान्तादन्तापारमितुनरम तद्भिन्नत्वम् प्रत्ययप्रातिपदिकत्वाभावज्ञापकतापादूषित
त्वात् नवञ्जापग्रहणमेवप्रत्ययान्तप्रातिपदिकत्वाभावेज्ञापकमस्तु अस्तु तत्तद्धितग्रहणंविधेयमितिशंकनीयम् लिंगविशि

श्रीराम॰
शिवा.नम॰

छपरिभाषयासिद्धेरज्ञापकत्वात् नन्वप्रत्ययइतिवक्तुंत्रीहिरेवास्त्वितिचेन्नैवम् तथासतिवहुपटवइत्यस्यसंज्ञाभावप्रसंगःस्यात् एवंस्थितेऽप्र
त्ययान्तपर्युदासोमास्त्वितिसिद्धम् इहार्थवत्यनेकपदप्रसंगइतिवार्त्तिकम् तत्रानेकंचतत्पदंचेतिविग्रहः४ अनेकस्यापिपदस्येतिव्याख्यानंतु
यात् अत्रचसमुदितस्येतिबोध्यम् अप्रत्ययइत्युक्ते४प्रतिपदमसंगात् [illegible]तु अनेकंपदमस्मिन्नित्यनेकपदस्यसमुदायइतिव्याख्याने त
न्नसमुदायस्याप्रसंगः४प्रत्ययग्रहणेयस्मात्सविहितइतिवचनात्समुदायस्याप्रत्ययान्तत्वात् गंवानादित्यादेरेकदेशारणिणवप्रकृतिकत्वि
वनात्समुदायस्यप्रत्ययान्तत्वेप्यवाक्यत्वान्नदोषः४ नचस्वस्वार्थप्रतिपादकपदानामाकांक्षासन्निधियोग्यतावशसंपृक्ततदर्थानाचवाक्या
र्थते१वाक्यस्यानित्यध्वनिव्यंग्यत्वात् पदार्थसंसर्गरूपविशिष्टार्थस्यतदलभ्यत्वात् अन्यथाशब्दजन्यप्रतीतिविषयतावशादित्वानापत्तेः४
नवाशंक्याथिसंसर्गेवाक्यानामर्थत्वाज्ञननुगमात् परेषांतुवाक्यस्याशक्तत्वात्समासस्यहेतुवि अर्थएवस्यात् नचेष्टापत्तिः अर्थवत्समु
दायानांसमासग्रहणंनियमार्थमिति भाष्यानवतारप्रसंगात् अर्थवत्यनेकपदप्रसंगइतिपूर्वपक्षवार्त्तिकोदाहरणतोलेनोपन्यस्तत्वं दृ
ष्टिमादिपरिन्यैवमपिवाक्यप्रतिषेधो२र्थवत्वादित्युत्तरवार्त्तिकस्यास्यावसरे देवदत्तगामभ्याजशुक्लांदंडेनगामभ्याजसूक्ष्माभिम
त्युदाहृत्यार्थवज्जैनदृष्टाक्यमित्युक्ते४नुलभ्यायेनसंबंधिज्ञानयोरप्यर्थाभावाभावप्रयुक्तानर्थकत्वो४प्रातिपदिकत्वाप्राप्ते४प्रत्ययांत
पर्युदासस्वरणनपरत्वज्ञापितनियमप्रतिपादकभाष्यस्यासंगत्यापत्तेश्चस्मातिप्रातिपदिकमित्यन्यासेनसमासग्रहणस्यनियमार्थ
त्वंतुतन्न्यासस्यप्रतिवर्णप्रसक्तत्वाद्दे किंचितत्करंरहस्यंवान्यथानुपपन्नप्रातिपदिकमेवसमासःसार्थवत्वानुमापकमित्यर्थवदित्यादि

न्यासएवसमंजस४ ८

श्रीराम.
व्यु.वा.
२

न च स्वघटकपदघटकस्यार्थबोधकत्वमेवार्थवत्वं न तु स्वस्यार्थबोधकत्वं अनर्थकस्य दशदाडिमादिसमुदायेऽतिप्रसंगात् न चेष्टापत्तिः। अनर्थकत्वे
नवारणस्याकारासिमतस्यासंगतिप्रसंगात् समासादावनेकार्थीभावविरहान्निरुक्तप्रकारतानिरूपितविशेष्यतापर्य्याप्त्यनधिकरणत्व
मू स्तकपदार्थे। पदार्थेनान्वेति न तु पदार्थैकदेशेनेति व्युत्पत्तेः। प्राज्ञादकौ भग्नतया राजपुरुषादौ राज्ञि सुन्दरत्वादिविशेषणापत्तिप्रसं
ग। ९ तद्वारणार्थं वचनस्य विशेषणयोगेनेति वचनारंभे गौरवं राजपुरुषोऽस्येत्यादिवारणाय च नो विजातीयविशेष्यान्तरयोगेनेत्यपि
वचनं कार्यं स्यात् साजात्यायैतैकपदबोध्यत्वेन राजगोपुरुषावित्यादौ विशेष्यान्तरस्य च छेद एवं राजपुरुषो भार्य्यायाश्चेत्यत्र वारणा
य विजातीयविशेष्यान्तरयोगेनेत्यपि वचनं कार्यं स्यात् राजदेवदत्तपुरुष इत्यादेरव्यवच्छेद। द्वंद्वशब्दप्रयोगवारणायापि वचन
मारभ्यं स्यात् एवं निष्कौशाम्ब्यादिरिक्तान्तादिप्रयोगवारणायापि महाविभाषाधिकारस्वारम्भणीयः स्यात् न चैकार्थीभाववादिमते नि
भारस्यवत्त्वाधिकरणविरोधः। पूर्वपक्षाभावेनासिद्धान्तस्य निर्दलत्वात् न च शक्तिज्ञानहेतुतयोरिव सन्दर्शनात् ज्ञानहेतुतयोरपि[illegible]त्वा
त्षष्ठीसमास एव युक्तः। निषादस्थपतेर्नैविद्यत्रैवर्णिकस्य याजनसंभावनान्तर्गतविद्याप्रयुक्तिकस्वतनेनवाधीतः[illegible]दौनाधीयतामि
ति निषादसंस्कार इति वाच्यम् वैदिककर्माधारसंभवेनान्यसमास इति नियमांगीकारेण न चातिरेकः। तुल्यत्वात् न च सूत्रत्वान्नातिरिच्यते
स्वस्कृतनियमः। वचनान्तरेणैरेकवद्दोषत्वात् सिद्धान्ते तु समानाधिकरणप्रातिपदिकार्थयोरभेदान्वय इति व्युत्पत्तिकत्वा
नाभिन्नोपस्थितिविषयत्वादेकार्थीभावस्य च प्रक्रियारूपस्य[illegible]गर्भत्वेन प्रथमप्रतीतानां पदानां विशिष्टैकार्थोपस्थितिजनक

⑨

श्रीराम
शिवा नमः

त्वरूपत्वाद्दोषः विवेचितं चैतद् द्विवरणग्रन्थान्तरेषु व्यपेक्षादिमते हि नित्यं समासे ऽनुत्तरपदस्थस्येति सूत्रगतभाष्यमसंगतं स्यात् तत्र हि समास
ग्रहणात्पूर्वसूत्रे व्यपेक्षावन्तरेण सामर्थ्यं गृहीते वाक्य एव षत्वविकल्पेन समासे नित्यस्य ग्रहणात्तु न विकल्पः स्यादनुवृत्तेः मुख्यन्निपन्ने ऽथ संक्रमुख्य
निष्पन्नाति इदुदुपधस्येति नित्यसिद्धेः ऽनुत्तरपदस्थस्येति मत्वर्थीति घे समात्रार्थं वस्तुतोऽनुपन्नस्त्र एवादरणीयम् । सर्पिष्कायमनुपेत्याद्विरिति ॥
यद्धितिरिति तत्रान्ते व्यपेक्षापक्षे त्वाश्रीयमाणाद् इसुसोः सामर्थ्यरूपेण न विकल्पेऽप्राप्ते नित्यार्थमिदमिति सर्पिः स्यात् तच्च भाष्यरूढमपि
तमेव [illegible] परमसर्पिः कुण्डिकेत्यादावविकल्पप्रसंगः स्यात् तथा चानुत्तरपदस्थस्येति किं परमसर्पिः कु[illegible]ण्डिकेत्युदाहृत्य स्वार्थे
नीमनेन मुने षत्वं विभाषा कस्मान्न भवति इसुसोः सामर्थ्य इतीत्याशंक्य नानापदार्थयोर्[illegible]र्थनमानयोः । स्मापेत
षत्वयोगस्तस्मिन्नेव षत्वकार्यं न तु समासे तच्च मनेहीति वार्त्तिकव्याख्यायां व्यपेक्षासामर्थ्ये पूर्वयोगः । न चात्र व्यपेक्षासामर्थ्यमिति स
म्बोधाय किं पुनः कारणं पूर्वस्मिन्योगे व्यपेक्षासामर्थ्यमाश्रीयते न पुनरेकार्थीभावः । यत्रोभि पुनः एकार्थीभावः सति वाक्ये षत्वं न स्या
त् सर्पिः करोति सर्पिष्करोतीति तु नं तत्संगतं स्यात् अपि चानेन ग्रन्थेन कण्ठरवेणैव भाष्यकारेण तु नं समासे व्यपेक्षा नास्तीति तत्कथं
महर्षिवचनमनादृत्य समासे व्यपेक्षामङ्गीकुर्वते तार्किकाः इति सहृदयैरालोचनीयं नन्वस्तु समासे एकार्थीभावस्तथापि वाक्यस्य प्रा
तिपदिकं कुतो नेति चेत् अर्थवत्समुदायानां समासग्रहणं नियमार्थमिति भाष्यात् अर्थवतां सुबन्तानां समुदायः क्वापि न्निति ॥

श्रीराम
अ.२
१

तु सजातीयस्यनियम। कस्वतु स्वजातिरिति। यथाजातीयकानांसमास। कथंजातीयकानांसमास। सुबन्तानामित्यस्मिन्भाष्यस्वरसा
त् उक्तप्रथा बहुपत्वाद्यवतिप्रसंगात्समासस्यसुबंतहृदंतवदिति ततोपिप्राचुर्यादेवसुबंतभेदसंसर्गाहारकार्यवत्प्रयुक्तसुबंतोसु
बन्तानांनमस्यक्रौते सादौ गतिकारकेत्यादिवचनात्सूत्रादर्शनात्सुबन्तानामित्सुपलक्षणमितिकेचित्। गतित्वमयमातल्लादवानुका
रास्वानिति परस्यापिप्रयोगसत्वेन तत्वमत्वेनप्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यतुनव्याकृति। प्रत्ययस्यस्वातंत्र्याप्रयोगार्हत्वंकल्याभा
वात् स्वरूपस्यत्रभाष्ये सुबन्तानामित्यनेनेदमेवोपलक्ष्य तद्रहितेचा समिति मपि केचित् नैवं सुप्तिङ्समुदायस्यप्रसंग। आरि
कर्मणाकुत्वमाभीन्द्रणहत्यनेननियमात् नचैवंपि तिङ्समुदायस्यप्रसंग। आख्यातमाख्यातेनेतिनियमेन निर्वाहात् ननु
यत्रसंघाते पूर्वोभाग। परस्तन्तरस्तुप्रत्ययानेस्याद्याकारकोनियम। जन्मवानित्यादिवारणायान्तरीतिराज्ञाद्युपानित्यादौतुपूर्वभा
गप्रकृतिकप्रत्ययाभावविवक्षणादोषइत्याहु। तच्चिन्त्यम् गवित्ययमाहेत्यादौदोषस्यस्फुटतरत्वात् एवमेवसुरित्यादिसमास
पूर्वभागस्यभत्वंनतत्त्वाज्जात्याभागेनपूर्वोभाग। पदमित्यर्थलाभासंभवाच्च यदपिप्रकृतिप्रत्ययभावानापन्नसंघातविषयको
नियमइत्युक्तम् तदपिचिन्त्यम् एकैकस्मैदेहीत्यादौहितुनैकशब्दस्यैकंबहुव्रीहिर्वादितिबहुव्रीहिवभ्द्राविपिप्रातिपदिकसंज्ञानिवृत्ति
प्रसङ्गात् अतिदेशस्यस्वाश्रयाविरुद्धकार्यप्रातिपदिकमितिजिन्दितयादौतिसूत्रभाष्यभिधानात् नचबहुव्रीहेरुद्देश्यस्यप्रातिपदि

श्रीरम॰
शिवा॰नम॰

कृस्थानेनैवविधिः॥ एवमपिनियमवारणात् नचसामर्थ्यवत्सूत्रस्यैवनियमः॥ जन्मवानित्यादौतद्धितान्तत्वमुक्तं प्रातिपदिकत्वानिवृत्त
येपत्रसंख्यातेत्यादिनियमशरीरेऽधिकृतस्यैववैयर्थ्यप्रसंगात् नाप्यतिदेशसामर्थ्यात् पूर्वत्वातिदेशेनसार्थकत्वात् नचापिपन्द्रां
तेरप्रातिपदिकत्वंसुतरांनियमप्रसंगात् तस्मान्नार्थवन्नियमोऽस्तु॥ किञ्चास्मिन्सतिसमुदायप्रातिपदिकत्वाभावात्सुबन्तापत्तिः॥ स्था
नेनिर्दिश्यमानपक्षेऽप्याश्रीयमाणस्थानिवत्त्वेनप्रातिपदिकत्वंदुर्वचंस्थानिनः॥ सुबन्तत्वेनसमुदायस्यापिसुबन्तत्वात् किंच्चैवंप्रातिपदिका
न्तद्धिताश्चेतिपक्षेपीनः॥ पुनिकृत्यासिद्धिप्रसंगात् उपमाणप्रत्ययान्तस्यैवप्रातिपदिकत्वनिषेधेऽपिमरुतनियमेनतद्वारणात् अपिचै
वंवस्तुनस्तुहि॥ प्रयोगेपन्द्रोहदुर्वच॥ पीनः॥ पुनिकश्चेतिसमुदायात्प्रभृत्योरलुकस्यातिप्रसंगात् तत्रहि अन्तरंगत्वात्सुपोलुकिकृते
तत्रश्चसमुदायस्यसुबन्तत्वाभावात्प्रातिपदिकत्वाभावाच्चनतत्कृतस्ति॥ प्रातिपदिकत्वंतुसमासः॥ एवंसमस्तनियमान्नेतिचेत्तु
न्नत्रत्रिपास्पगंधासंगतिप्रसंगः॥ स्थानेनिर्दिश्यमानपक्षेऽपिदोषात् तत्समुदायादेकविभक्तौपरतइतिपक्षेस्थानिसंभवार्थनिय
मः॥ सुबन्तानामित्यादिनियमेनापिनिर्वाहादित्यसमाधानंतन्न नियमविरुद्धनियमवचनवानुरीयप्रवीणात्वेनास्तुपरस्पतेमत्तु
समासस्यसुप्रविभक्तयन्तत्वात्सूत्रादिसूत्रेसमासग्रहणंतन्नसूत्रस्यार्थवदादिसूत्रप्रपंचितत्वेभिप्रायमुक्तंविन्नु अनेनैतत्पार्श्वंकय
तत्रप्रत्ययपरस्मसूत्तद्धितान्तसमासानांप्रत्ययांतभिन्नत्वमित्युक्तम् तद्विन्त्यम् समासप्रत्ययान्ततायाविवक्षितत्वाभावात्
स्था॰ ×

श्रीराम
अ.२.

यदपि कृत्तद्धितेति सूत्रे अर्थवदिति अनित्यादिवारणायार्थवदिति सूत्रे प्रत्ययपदस्य ग्रहणं तान्यपरत्वेऽपि विभक्तिः विभक्तेरुभयथाभिन्नपरत्वा
दूरीकरणं समासस्य तु स्वघटकपदस्य तत्प्रत्ययवैयर्थ्यं वा अकल्पत्वे पार्थक्यत्वात् एवं निर्वाहः इति तदपि न अर्थवत्सूत्रे तु त्यक्तशक्तिविनियम् यादृशीशाब्दि
रूपघटितविभक्तिसंज्ञाकरणप्रयोजनाभावान्नापत्तेः तेषु वस्तुतस्तु प्रत्ययाघटितत्वान्नापत्तेः एवं समासग्रहणस्य तु नियमार्थत्वान्नवैयर्थ्यमि
तिनानिर्दिष्टेरत एवं अशाशक्त्यादराऽपि परिकल्प्यते सर्वं एवं समासेऽपि तस्यादि सर्वं एवं वस्तुतस्तु अर्थवाशक्तिः रसस्यैवेति तेन तदर्थसमास
ग्रहः नचबोधकत्वं प्रतिबन्धकत्वान्नशक्त्या वा बहु हेतुत्वम् यस्यान्तोऽगियन्ते पदार्थ परस्मात्सन्दीहता संख्यायाः प्रज्ञावेत्तुर
वेदयमाणेति मिश्रव्याख्या किं गकारान्तेयः गीपतेस्वरमतमेव एवं जातेन एवं आदराम् कानाम्प्रकरेण कूर्मरमणीयः अवाद
वेरो चसीत्यादेस्तु दुद्धेनानस्यातिवं चकत्वात् उपरि एवं खण्डनकारः अन्यत्र नासत्यपि स्वार्थेस्थानेशक्तेः करोतिरिति
नन्वेवमप्यसमर्थसमासार्थं नस्यादिति चेन्न कर्मण्यादिकमानादेव तत्सिद्धिरित्यपि चेन्न एवं तन्मते वाक्यस्य प्रशस्तत्वेन
प्रधानमेतस्योदोनी शाब्दविशेषणयोगः इति भ्रमितः विशेषणविशेष्यभावाभावात् तत्र अपि कृत्कपदानां स्वस्वार्थशक्ति
त्वभावात् समासस्य त्वनेकविधत्वान्नतस्यैकदेशे विशेषणादियोगः वाक्यस्य स्फोटान्तर्गतानीति अतएव मानयमान
येत्यादौ भेदएवेत्यदोषः नचैवं बहुगामत्कत्यादौ विभक्तेः परस्मात्समासान्तः इति पदोविधिः प्रसक्तत्वाभावेन नतु

७॥

13

श्रीराम
शिवाय नमः

न्तान्ततद्धितान्ता इति सिद्धान्तविरोधः॥ तेषां मतिरिक्तार्थाभावेन परिपूर्णपदमिति न्यायाविषयतया तन्निर्धारितस्य समासान्ते ऽभा-
वादित्याहुः॥ वस्तुतः॥ समासार्थकत्वं समानाधिकरणक्रियावाक्यस्य प्रातिपदिकत्वादेव तद्धित॥ सुत्रम॥ प्रशंसायां रूपविति सू-
त्रस्य भाष्यप्रामाण्यादसमर्थपि पचतरूपं मत इति ग्रंथान्तरे सुप्रतिपादितत्वात यदि तु विशिष्टस्य प्रातिपदिकत्वात्सुपि सुबन्ताद्यपि
भवन्तीत्युच्यते तर्हि तु सोऽपि इति न किंचिदनुपपन्नम् अनर्थकस्य प्रातिपदिकत्वापि परिभाषानर्थकानां विधिज्ञापकत्वादिति भाष्यकृत॥
तद्धितसमासार्थेवक्तव्यमुक्तसमुदायार्थेन वृत्तसंख्यापि मित्यपि [illegible] अनुस्वार इति सर्वशिवम् [illegible]
त्वा मया कृतं [illegible] अत्र श्रीहरिमुनाप्रीवाग्देवीवदनाम्बुजात् । फणीन्द्रग्रन्थेन वा तु यत्पन्नगेन्द्राद्भयो मया का-
लेन भूयसा लब्धमपर्वं [illegible] इति श्रीगौडवालोपाध्यायभारद्वाजकृत॥ प्रातिपदिकसंज्ञावादः॥ समाप्तः॥
सम्वत् १८८९ शिवाय नमः॥ पार्वतीपतये नमः॥ शुभमस्तु सिद्धिरस्तु श्रीरामो विजयतेतराम् श्री श्री

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M1205
(Dist. Nagpur)

```
[OrderDescription]
,CREATED=20.10.20 16:29
,TRANSFERRED=2020/10/20 at 16:32:03
,PAGES=14
,TYPE=STD
,NAME=S0004253
,Book Name=M-1205-GONDWALOPANKHYA PRATIPDIKAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,
```